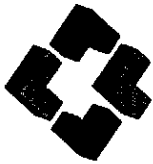

המרכז הרב-תחומי
מודיעין מכבים רעות

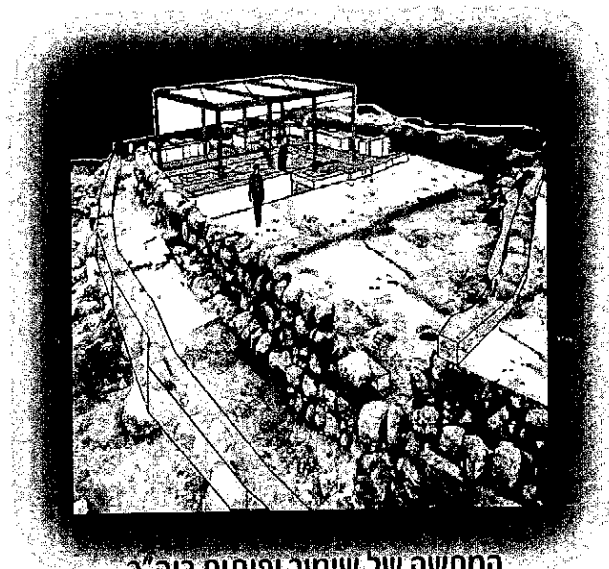
מודיעין
מכבים רעות
אנשים בונים עיר

כנס מורשת מודיעין

וסביבותיה ה-9

כנס מחקרי לזכו של פחפי' יאיר פוג ז"ל

המחשה של שימור ופיתוח ביה"כ
מתקופת החשמונאים בחורבת אום אל עומדאן
(אדריכלית מיכל רטנר, רשות העתיקות)

יום ראשון, כ"ה בכסלו
התשע"ג (9.12.2012)
המרכז הרב-תחומי

רח' עמק דותן 49 מודיעין טל'. 08-9714229

ISRAEL
EQUITIES
PRIORITY

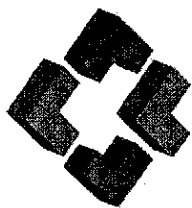
רשות
העתיקות

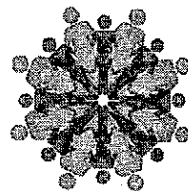
מזרשת הרי גוקנא

המרכז הרב-תחומי
מודיעין סכבים רעות

מודיעין
סכבים רעות
אנשים בונים עיר

"ג'מ"ס הפוסט בלמן הפלדה"

כנס מורשת מודיעין וסביבותיה ה-9

ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל

חוברת תקצירי הכנס

יום א, כה כסלו התשע"ג (9.12.12) במרכז הרב-תחומי בעיר מודיעין

ISRAEL
ANTIQUITIES
AUTHORITY

רשות
העתיקות

מדרשת הרי גופנא

תוכן העניינים

- 3..... הקדמה
- 4..... דבר ראש העיר מר חיים ביבס
- גב' גיסיה פרג
- 5..... דברים לזכר יאיר פרג ז"ל
- תקצירי הכנס:**
- מושב ראשון- גיאוגרפיה ותגליות בסביבת מודיעין
- זהר ברעם
- 7..... מסע מופלא באפיקי נחל מודיעין
- ד"ר איתן קליין
- 8..... בין ניקופוליס ודיוספוליס – מודיעין וסביבותיה בתקופה הרומית המאוחרת
- אברהם שי טנדלר
- 9..... מערת ביד בד ומבנה גזית מהתקופה הביזאנטית מעל ואדי ענבה במודיעין
- מושב שני - חידושים בתקר תולדות החשמונאים
- אהרן טבגר
- 10..... מתי הגיעו החשמונאים להרי גופנא?
- מורן חגיבי
11. החפירות הישנות בחר' עקד ומערכת הביצורים שהקים המצביא הסלבקי באקחידס ביהודה. חנניה היזמי, מיכל הבר ויבגני אהרונוביץ
- גילויים מעונת החפירות המחודשת בחורבת עקד – הישוב המבוצר מהתקופה ההלניסטית ועדויות חדשות למרידות יהודים בשלהי תקופת הבית השני
- 12..... עידו נוי
- 13..... עטרת הניצחון במטבעות יהוחנן הורקנוס הראשון.
- דביר רביב
- 14..... מבצר ארומה – מבצר חשמונאי לא מוכר בגבולה הצפוני של ארץ יהודה
- מושב שלישי- פעילות ארכיאולוגית במודיעין וסביבתה
- ד"ר שלומית וקסלר-בדולח
- 15..... בית הכנסת מימי הבית השני באום אל עומדאן
- יערה שאלתיאל
- 16..... שימור וקהילה בבית הכנסת הקדום באום אל עומדאן
- עוזי רוטשטיין
- 17..... שוד עתיקות בגזרת מודיעין
- ד"ר אבי ששון וד"ר אלון שביט
- 18..... תעשיית הסייד בגבעות מודיעין לאור הסקר הארכיאולוגי
- 20..... תכנית הכנס

הקדמה

אנו שמחים להגיש לכם את חוברת תקצירי ההרצאות של כנס מורשת מודיעין וסביבתה התשיעי ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל, המתקיים היום בעיר מודיעין מכבים-רעות. הכנס ממשיך מסורת בת כמעט עשור של כנסים מחקריים המציגים לקהל הרחב מחקרים חדשים אודות מודיעין והאזור, ואודות תולדות החשמונאים וחג החנוכה. עיריית מודיעין, שיזמה מסורת זו, ראתה בחשיבות החיבור בין העיר החדשה לבין המורשת וההיסטוריה של מודיעין העתיקה ושל החשמונאים שיצאו ופעלו מאזור זה.

הכנס נקרא ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל, מראשוני תושבי האזור והעיר, אשר החל את תהליך הפצת המודעות לשמירת האתרים הארכיאולוגיים וההיסטוריים במרחב, וכנס זה מהווה המשך וזכרון למפעל החשוב שהחל בו בחייו.

כנס מורשת מודיעין וסביבתה התשיעי, שמתקיים השנה, כולל 12 הרצאות שונות מפי חוקרים ותיקים וצעירים בתחומי הארכיאולוגיה, הגיאוגרפיה וההיסטוריה של אזור מודיעין ושל תקופת החשמונאים, וצופן בתוכו חידושים ותגליות חדשות.

הכנס הופק בסיוע מדרשת הרי גופנא, השוכנת בגוש טלמונים, לא רחוק ממודיעין, בלב השטח היפהפה המכונה הרי גופנא, שם פעלו החשמונאים בשנותיהם הראשונות. המדרשה שמה לה למטרה לתבר את עם ישראל לאזורי חבל מודיעין, דרום השומרון ומערב בנימין, בדגש על הבחינות הארכיאולוגיות, ההיסטוריות והגיאוגרפיות. חיבור זה מבוצע בעזרת מגוון פעילויות כגון: טיולים, הרצאות ואירועים שונים לקהל הרחב במסגרת אגף הטיולים של המדרשה; יצירת מסלולי טיול חדשים, פיתוח אתרים ארכיאולוגיים ואתרי נופש ונוף במרחב במסגרת אגף הפיתוח של המדרשה; והוצאת סיורים מחקריים, כנסים, ימי עיון, וספרות מקצועית במסגרת אגף המחקר.

תודות לכל העוסקים והמסייעים בארגון הכנס והכנתו. בראש ובראשונה לראש העיר וסגן ראש העיר מודיעין מכבים-רעות על הייזום והאירוח של הכנס. לגבי גיסייה פרג אשר תורמת מידי שנה לקיום כנס זה לזכר בעלה יאיר ז"ל. וכן לד"ר אורנה מגר וגבי הילה מזרחי מהמרכז הרב-תחומי, לחברי תחום תרבות ואירועים ולעובדי העירייה המסורים על הארגון המופתי של הכנס לפרטיו.

בברכת חג אורים שמח וכנס פורה ומעניין,

אהרן טבגר, מדרשת הרי גופנא

כה כסלו התשע"ג (9.12.12)

אורחים יקרים!

העיר מודיעין הקדומה ידועה בתור עיר מולדת משפחת החשמונאים, המקום שבו פרץ מרד החשמונאים, ובו נקבר יהודה המכבי ושאר אחיו ולזכרם הוקמה מצבה.

משפחת החשמונאים היא דוגמה היסטורית לגבורה וייחודיות העם היהודי לדורותיו, ואין ספק כי חג החנוכה מסמל זאת יותר מכל.

כיום, על תושבי מודיעין, מכבים-רעות מוטלת האחריות להמשכיות מורשת זאת והנצחתה לאורך זמן. "כנס מורשת מודיעין" מארח את טובי ההיסטוריונים והחוקרים בתחום, היוצרים מפגש מרתק ומבט מעמיק אל ההיסטוריה היהודית בכלל, וההיסטוריה של אזורנו בפרט.

שיהיה לכולנו כנס פורה וחג חנוכה שמח.

בברכה,

**חיים ביבס
ראש עיריית מודיעין
מכבים-רעות**

לזכרו של פרופ' יאיר פרג ז"ל

גיסייה פרג

יאיר פרג ז"ל, פרופסור לבוטניקה וגנטיקה של צמחים, היה כמו שאומרים "מלח הארץ".

יאיר נולד בשנת 1929 בשכונת בורוכוב בגבעתיים, השתייך לתנועת "הנוער העובד", היה בהגנה ובגיל 17 הצטרף לפלמ"ח ולמרות האסטמה הקשה השתתף כמעט בכל המערכות הצבאיות של מדינת ישראל. במלחמת השחרור השתתף יאיר בקרבות במסגרת הגדוד השלישי של חטיבת יפתח משחרור צפת בצפון הארץ עד חירבת - מחז בנגב. נוסף לציד הצבאי שנשא כל חייל על גבו - נשא יאיר גם קופסה גדולה - משאף באותם הימים. בתום המלחמה היה יאיר בן מקימי קבוץ צרעה שלמרגלות הרי ירושלים.

יאיר פרג, בוגר האוניברסיטה העברית בירושלים ודוקטור מאוניברסיטת הארווארד בארה"ב, היה מדען דגול, בעל שם עולמי בתחומי מיקרולוגיה, גנטיקה ובוטניקה של צמחים והמדען הישראלי הראשון שהחל לעבוד בתחום של גנטיקת המיקרו-אורגניזמים מייצרי אנטיביוטיקה. יאיר היה ממייסדי הגן הבוטני באוניברסיטת תל אביב.

יאיר פרג היה אדם רבגוני ורב תחומי, בעל ידע בהיסטוריה וספרות וגילה התעניינות רבה

גם בארכיאולוגיה.

יאיר היה איש עקרונות ויושר נפשי אינטלקטואלי, היה פטריוט וציוני, הזיכרון

ההיסטורי של העם היהודי והרצון לשמור על מורשתנו היהודית היו בסיס לזהותו הלאומית.

את שנות חייו האחרונות הקדיש יאיר להצלת שטחים ירוקים ואתרים ארכיאולוגיים, היסטוריים באזור מודיעין ובאזורים אחרים בארץ. במסגרת רשות הגנים הלאומיים והחברה להגנת הטבע הכין יאיר תוכנית לשיקום וחיידוש הצמחים בפארקים הלאומיים, ופארק השרון ליד שפיים הוא הדוגמה הבולטת לכך.

בשנים האחרונות שימש יאיר כראש היעמותה לשימור אתרים ונוף במודיעין, הוא היה הכח המניע במאבק להצלת גבעת התיתורה המלאה בממצאים ארכיאולוגיים נדירים ובצמחיה עשירה ומגוונת והפיכתה לפארק טבע וארכיאולוגיה. הוא השתתף בוועדות בנייה אזוריות וארציות, בהגשת עתירות לבג"צ ובפגישות עם חברי כנסת, יאיר עצמו נפגש אישית עם השרים לאיכות הסביבה מרפאל איתן ועד לדליה איציק. כאיש האקדמיה הוא נפגש עם היסטוריונים, ארכיאולוגים ואנשי איכות הסביבה. הוא התכתב עם מדענים בחו"ל והכל במטרה לקבל את תמיכתם בפעילותה של היעמותה.

כבוטנאי יאיר למד את הצמחייה של חבל מודיעין, הוא תכנן להוציא קטלוג של צמחי האזור. על גבעת התיתורה, גילה יאיר זן נדיר של נורית- נורית צהובה עם מעברים מצהוב לאדום. הפעילות העניפה הזו הניבה תוצאות - גבעת התיתורה מתנשאת מעל סביבתה, פנויה מבנייה להנאתם של תושבי מודיעין וכל עם ישראל.

כל האיזור של חבל מודיעין מלא בממצאים ארכיאולוגיים - מתקופת בית ראשון ובית שני. לממצאים מתקופת החשמונאים ייחס יאיר חשיבות רבה מאוד. הוא ייחס למרד החשמונאים חשיבות מיוחדת בהיסטוריה העם היהודי ובתרבות המערב ופנה לחברי כנסת בהצעה לחוקק "חוק מודיעין". בעקבות מאמריו ופניותיו של יאיר החליט ח"כ רחבעם זאבי ז"ל להכין את הצעת החוק. יאיר כתב יותר מ- 150 מאמרים בנושא מודיעין בעיתונים מרכזיים ומקומיים, התראיין בתוכניות טלוויזיה ורדיו, הופיע בבתי ספר והשתתף בספורים של החברה להגנת הטבע והאיזור.

החזון של יאיר היה שאיזור מודיעין - שהוא קרא לו "ארץ המקבים" יוכרז כאתר מורשת עולמי בשורה אחת עם אתרים כמו: מצדה, ירושלים ועכו. למען הפרויקט הזה פעל יאיר עד הרגע האחרון. כמה ימים לפני הטיסה לניתוח הלב הרביעי והאחרון שלו, נפגש יאיר עם הנציג הישראלי של "איקומוס" - ארגון עולמי שעוסק בהנצחת אתרים היסטוריים בעלי ערך עולמי, ומסר לו מסמך שהכין בנושא זה. יאיר כתב בצוואתו "הנני מבקש מעמותת שימור אתרים ונוף במודיעין שימשיכו בפיתוח מודיעין העתיקה וגם בפעילות מול " IKOMOS " ."

פרופ' יורם אטינגר כתב על יאיר: "יאיר היה מופת לענווה, לאומץ לב אינטלקטואלי, למחויבות למדינת ישראל ומקצוענות".

יהי זכרו ברוך.

מושב ראשון- גיאוגרפיה ותגליות בסביבת מודיעין

מסע מופלא באפיקי נחל מודיעין

זוהר ברעם, גיאוגרף ומייסד כפר חשמונאי בשילת

נחל מודיעין הינו תוצר של שלושה נחלים הזורמים מערבה: נ. מודיעין, ואדי עין- עריק, וואדי - דילב. צפונית להם זורם נחל נטוף. הן נחל נטוף והן נחל מודיעין מובילים מים בזרימה שטפונית לאחר אירועי סופה בחורף. אפיק נחל מודיעין בקטע שבין הישובים כפר האורנים וחשמונאים מאוזן. ליד תל-מודיעין (תל א-ראס) הוא פונה צפונה ומתחבר עם אפיק נחל נטוף שזורם בחורף לנחל איילון. תופעה דומה מוכרת מפנות הנחלים צפונה ליד תילים עתיקים במעבר בין השפלה הגבוהה לנמוכה ששתיהן היו טבלות גידוד ימי.

אזור נחלי מודיעין ונטוף שימש את המקבים במנוסתם מהיוונים בפרוץ מרד החשמונאים משום שהתאפשרה בו תנועה קלה יחסית בצירים הרריים עד להרי גופנא. מבנה הנוף העכשווי הינו תוצר בלייה אבחתית מעידנים גיאולוגיים קודמים, כאשר הגוש ההררי של הרי בית אל היה גבוה הרבה יותר מאשר בימינו. בעקבות הפעילות האירוויבית הממושכת, נסחפו מרכיבי הגבוהים מערבה, ולכן המורדות המערביים של הרי בית אל וכן השפלה הגבוהה מבותרים.

בתקופות קדומות חוף הים הקדום היה באזור קברות המקבים, ממנו צריך למתוח קו דמיוני צפונה ודרומה כדי להבין את קו החוף שגבל ביס. בעקבות נסיגת הים מערבה כ-25 ק"מ לפני כ-17 מליון שנים, "נאלצו" מי נחל מודיעין לזרום צפונה ולא יכלו להבקיע דרך ומעבר בגלל החופים התוליים שהיו אז. או אז התיישר אפיק הנחל והגיע לצורתו הבוגרת של היום תוך כדי יצירת מיאנדרים (פיתולי נחל) בקטע שבין מושב שילת וחשמונאים. דברים אלה ידועים במחקר הגיאומורפולי והגיאולוגי מזה שנים רבות ופנות הנחלים צפונה בשפלה ידועה היטב. החידוש בהרצאה זו הוא מציאת קשר ישיר בין צורת ההשקעה של הקונגלומרטים מתצורת אחוזם ופלשת בחתך הדרך, דמוי הצלחת הכפולה, הנמצא בכניסה הצפונית לעיר מודיעין לבין הפנות הצפונית של אפיק הנחל כלפי תל מודיעין. הימצאותו של חתך הדרך הזה מוכיחה כי הייתה כאן טבלת גידוד ימית קדומה בדיוק במעבר בין השפלה הנמוכה (קברות המכבים) לבין השפלה הגבוהה, ומסבירה בבהירות מוחלטת את הפנות הצפונית של אפיק נחל מודיעין לאחר שהים נסוג מאזור החתך הגיאולוגי הנ"ל מערבה כ-25 - ק"מ לחופי תל- אביב של היום.

בין ניקופוליס ודיוספוליס – מודיעין וסביבותיה בתקופה הרומית המאוחרת

ד"ר איתן קליין, היחידה למניעת שוד עתיקות, רשות העתיקות

בשלהי ימי הבית השני ועד לימי מרד בר-כוכבא היו גבעות מודיעין וסביבתם הקרובה מיושבים בכפרים יהודיים רבים. עקב כשלון המרד ונטישת היישוב היהודי את ארץ-יהודה ובכלל זה את מודיעין וסביבותיה הגדיר השלטון הרומי באזור זה מחדש את המערכת היישובית והכלכלית על מנת לבסס את שלטונו בשטח. בראשית המאה הג' הוענק ליישוב שבלוד, השוכן ממערב לגבעות מודיעין, מעמד של עיר רומית ושמו הוסב לדיוספוליס. כעשרים שנים לאחר מכן הוענק גם לאמאוס, השוכנת ממזרח לגבעות מודיעין, מעמד עירוני על ידי השלטון הרומי ושמה הוסב לניקופוליס. יש לשער כי השטח הכפרי שבין שתי הערים, קרי גבעות מודיעין, הוכפף וחולק בדרך זו או אחרת בין שתי הערים. לאחר נטישת היהודים את כפריהם עקב מרד בר-כוכבא יישב השלטון הרומי תושבים חדשים במרכזים היישוביים ובכפרים שהתקיימו באזור זה. בהרצאה זו אעמוד באמצעות המקורות ההיסטוריים, הנומיסמטיים והארכיאולוגיים על הרכב האוכלוסייה המיוחד שהתקיים בערים אלו ובשטח הכפרי שביניהן ועל שייכותם הדתית של התושבים החדשים.

מערת ביד בד ומבנה גזית מהתקופה הביזאנטית מעל ואדי ענבה במודיעין

אברהם שי טנדלר, רשות העתיקות

הפיתוח המואץ של העיר מודיעין מביא בעקבותיו חפירות הצלה רבות המספקות מידע רב ערך על ההתיישבות באזור בתקופות הקדומות. בהרצאה זו אציג פרסום ראשוני מחפירת הצלה שביצעה רשות העתיקות בין החודשים מרץ למאי בשנת 2012 בשטח בו מתעתדת להיבנות שכונת "קייזר דרום".

בשיפולים הפונים לעבר ואדי ענבה ופארק ענבה של ימינו התגלתה מערה שתקרחה קרסה וחתמה ביד בד שהשתמרה על כל מרכיביו. בצמוד למערת בית הבד נחשפו שרידים של מבנה גזית וכן ארווה. המכלול כולו מתוארך לתקופה הביזאנטית - המאה ה' לספחה"נ. לממצאים מעל ואדי ענבה מקבילות מהאתרים דיר קלעה ודיר סמען במערב השומרון. היות שהאתר מעל ואדי ענבה נחשף בחפירה מבוקרת היא יכולה לשפוך אור על המקבילות וכן על כניסת הטכנולוגיה שהשתמשה להפקת שמן הזית בבית הבד שנמצא.

מושב שני - חידושים בחקר תולדות החשמונאים

מתי הגיעו החשמונאים להרי גופנא?

אהרן טבגר, מדרשת הרי גופנא

בהרצאה קודמת, בכנס מורשת מודיעין ה-5, הצגתי מבט מרחבי על מרד החשמונאים והראיתי איך ספר מקבים א מרמז על היות הרי גופנא מקום בסיס המרד של יהודה המקבי. להרי גופנא ברח יהודה יחד עם מתתיהו אביו ושאר אחיו ממודיעין הסמוכה. משם יצאו לנצח את אפולוניוס בקרב הראשון, את סירון במעלה בית-חורון בקרב השני, ולהניס את הצבא הסלבקי שחנה באמאוס בקרב השלישי. להרי גופנא ברח שנית יהודה לאחר שנמלט מירושלים. שם הסתתר מבאקחידס ומשם יצא לקרבותיו האחרונים בכפר שלמה, בחדשה ובאלעשה. בהרצאה ההיא הבאתי את הנתונים מהסקרים הארכיאולוגיים המראים כי אזור הרי גופנא היה מאוכלס בכפרים רבים במהלך התקופה החשמונאית, שהיוו את העורף הצבאי של החשמונאים. אזור יהודי זה הוכלל רשמית במדינת יהודה בימי הקיסר דמטריוס.

אולם, הימצאות יהודים באזור זה אינה דבר מובן מאליו. בתקופת ימי בית ראשון אזור הרי גופנא היה חלק מתחומי ממלכת ישראל, הממלכה הצפונית. לאחר כיבוש שומרון ע"י האשורים חרבה הממלכה, רבים מתושביה הוגלו, ואוכלוסיה חדשה שהוגלתה מכמה מקומות ברחבי מסופוטמיה הובאה לתחומי הממלכה. גם אחרי חורבן ממלכת יהודה, בימי שיבת ציון, עזרא ונחמיה, אזור הרי גופנא לא הוכלל בתחומי פתוות יהודה, שהתרכזה בעיקר סביב ירושלים. בהרצאה זו אציג נתונים היסטוריים וארכיאולוגיים המלמדים על המצב היישובי והמנהלי של האזור בתקופות שקדמו למרד החשמונאים. מדובר בתהליך בתר-חורבני ארוך שנים שאירע באזור הרי גופנא שבסופו התמלא האזור ביישובים יהודיים שהיוו כר פורה לצמיחת המרד בשלטון הסלבקי.

החפירות הישנות בחורבת עקד ומערכת הביצורים שהקים המצביא הסלבקי

באקחידס ביהודה

מורן חגיבי, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

בשנת 160 לפנה"ס, לאחר מותו של יהודה המקבי בקרב אלעשה, הקים המצביא הסלבקי באקחידס רשת ביצורים לאורך הדרכים העולות לירושלים. מטרת ביצורים אלה הייתה למנוע מכוחות החשמונאים את הגישה לירושלים. זיהוי מיקומם של הביצורים ברשימה, שהובאה על ידי בעל ספר מק"א ויוסף בן מתתיהו, נידון על-ידי כמה חוקרים. אחד מהביצורים המוזכרים ברשימה הוא אמאוס שזוהה עם חורבת עקד.

בשנים 1978-80 נערכו חפירות בניהולם של מרדכי גיחון ומשה פישר, מטעם אוניברסיטת תל-אביב, שחשפו ביצור מרשים הכולל מערכת שער מרשימה וחומה באורך כולל של כק"מ, המקיפה את האתר. כמו כן, נחשפו באתר שתי מערכות מסתור מתקופת מלחמת בר-כוכבא. בשנים האחרונות התחדשה התעניינות באתר, ובסקר שנערך באתר ובסביבתו בשנת 2010 בידי בועז זיסו מטעם אוניברסיטת בר-אילן, עלו ממצאים חשובים. החל משנת 2011 החלה עבודת מיון ועיבוד הממצא הרב שעלה בחפירות גיחון ופישר בידי כותב שורות אלה, בהנחייתם של זיסו ופישר.

בשנה האחרונה נערכה חפירה במקום בניהול חנניה היזמי, קמ"ט ארכיאולוגיה ביו"ש, שחשף חלקים נרחבים ממערכת הביצורים ומאזורים נוספים באתר.

נראה, כי עיון מחודש בממצאי החפירות והסקרים שבוצעו בעבר באתר, בצד ניתוח ביצורי התקופה ההלניסטית בארץ-ישראל ובסביבותיה, שופכים אור מחודש על פריסת האתרים האחרים ברשימת ביצורי באקחידס ואפיונם, וכן על תפיסת הביטחון ההלניסטית והחשמונאית וההבדלים ביניהן. כמו כן, ביכולתו של האתר לתרום להבנת תולדות הממלכה החשמונאית והמאורעות ההיסטוריים שהתרחשו בפרק הזמן שבו התקיים האתר.

גילויים מעונת החפירות המחודשת בחורבת עקד – הישוב המבוצר מהתקופה

ההלניסטית ועדויות חדשות למרידות יהודים בשלהי תקופת הבית השני

חנניה היזמי, מיכל הבר ויבגני אהרונוביץ', יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה ביהודה ושומרון

אתר חורבת עקד נמצא בתחום פארק איילון (קנדה) כ-1.8 ק"מ ממזרח לאמאוס הרומית/הביזאנטית. שטח האתר כ-20 דונם והוא ממוקם בראש גבעה חולשת על פני הסביבה ודרכים שעלו מהשפלה לירושלים.

עונת חפירה ראשונה נערכה ב-1976 ובעקבותיה נערכו עונות חפירה נוספות בשנים 1980-1978 ובשנת 1983. במהלך החפירות האלו נחשפו שרידי חומת הישוב מהתקופה ההלניסטית שכללה בית השער ומגדלים בעלי מתאר מלבני כלפי פנים האתר וחצי עגולים כלפי חוץ. כמו כן נחשפו שתתי מערכות מסתור ובאחת מהן מטבעות וכלי נשק מתקופת מרד בר-כוכבא.

חפירות מחודשות התקיימו בחודשים מאי-אוגוסט 2012 מטעם יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה ביהודה ושומרון במסגרת הכשרת האתר לקליטת מבקרים ובשיתוף עם קק"ל. עיקר הדגש הושם על החומה היקפית מהתקופה ההלניסטית במזרח ובדרום-מזרח האתר. בעקבות החפירה, החומה כיום גלוייה לאורך כ-150 מ' ובה משולבים חמישה מגדלים חצי עגולים כלפי חוץ ומלבניים כלפי פנים ועוד מגדל פינתי שצורתו אליפטית. על מנת לחזק יסודות החומה נבנו לרגליה קירות תמך שאף הם נחשפו בחפירה האחרונה. מערך זה של חומות בצורות וקירות תמך הינו דוגמה נדירה של אדריכלות צבאית בתקופה ההלניסטית. נסיבות היסטוריות של ביצורו של האתר קשורות קשר הדוק לתולדות בית חשמונאים.

שרידי בנייה מפוארת שכללו עמודים ואבני גזית הם עדויות חדשות על עודות האתר בראשית התקופה הרומית הקדומה. בעת המרידות בשרידי הביצורים הקיימים נעשה שימוש משני ואף נוספו ביצורים נוספים ככל הנראה במרד בר-כוכבא.

בחלק הפנימי של האתר נחשפו שרידי בית בד מהתקופה החשמונאית.

עטרת הניצחון במטבעות יהוחנן הורקנוס הראשון

עידו נוי, החוג לתולדות האומנות, האוניברסיטה העברית בירושלים

ההרצאה דנה בייצוגים של עיטורי ראש על מטבעות יהודיים למן התקופה ההלניסטית ועד למרד בר-כוכבא. ההרצאה בוחנת את משמעותם של עיטורי הראש בזיקה להקשריהם ההיסטוריים, הפוליטיים והתרבותיים ושופכת אור על היחסים המורכבים של היהודים עם התרבות הנוכרית הסובבת.

מטבעות היהודים ייחודיים ביחס למטבעות של קבוצות אתניות אחרות בעיקר בשל הדבקות באיסור שבדיבר השני "לא תעשה לך פסל וְכָל תְּמוּנָה...". הפתרון היהודי לאיסור, מתבטא בכך שהיהודים מחליפים את דיוקנו של השליט (כהן גדול, מלך וכו') בכתובת בעברית עתיקה, מוקפת בעיטור הראש המתאים.

עטרות הניצחון, שהפכו לעיטור הראש השכיח ביותר במטבעות היהודים, הופיעו לראשונה בתרבות החומרית היהודית, בהיקף מטבעותיו של יהוחנן הורקנוס הראשון, מסביב לכתובת העברית "יהוחנן הכהן הגדול וחבר היהודים". עטרות אלה "הושאלו" מכמה טיפוסים עטרות ניצחון סלבקיות שהופיעו בין תקופתו של דמטריוס הראשון (162 לפסה"נ) לבין תחילת הטביעה של הורקנוס הראשון (128 לפסה"נ).

מבצר ארומה – מבצר חשמונאי לא מוכר בגבולה הצפוני של ארץ יהודה

דביר רביב, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

מבצר ארומה שוכן על גבי כיפה נישאת במזרח השומרון, כשני ק"מ מדרום-מזרח ליישוב איתמר. במחקר מקובל לזהות במקום את "ארומה" – עיר מושבו של אבימלך בן גדעון השופט. בנוסף לזיהוי המקראי, נחקר האתר בזכות שרידי המבצר החשמונאי-הרודיאני שהוקם במקום. האתר אמנם לא נחפר בחפירה ארכיאולוגית מסודרת אך על פני השטח ניתן להבחין בביצורים, חפיר ומערכת אספקת מים מרשימה הכוללת עשרה בורות מים אדירי מימדים, שמולאו מימי נגר עילי. לשרידים אלו, בנוסף למיקומו של האתר בראש פסגת נישאת, דמיון רב למבצרי מדבר יהודה ולמבצרים שנבנו בחלקיה המיושבים של יהודה, כדוגמת אלכסנדריון, קיפרוס, הורקניה, דוק, מצדה, ח' אל-חמאם, ח' כפירה, ח' טורה ועוד. על אף גודלו ושרידיו המרשימים ככל הידוע לנו מבצר זה אינו נזכר במקורות מימי הבית השני. על פי הטיח שבבורות המים תוארך המבצר למאה הראשונה לפנה"ס ועד המאה הראשונה לסה"נ, כלומר לתקופה החשמונאית המאוחרת וההרודיאנית. על פי ההקשר ההיסטורי ניתן לשער שהמבצר הוקם בימיו של אלכסנדר ינאי ושימש להגנת גבולה הצפוני של ארץ יהודה, לנוכח האוכלוסייה השומרזנית העוינת ששכנה מצפון לו.

מושב שלישי- פעילות ארכיאולוגית במודיעין וסביבתה

בית הכנסת מימי הבית השני באום אל עומדאן

ד"ר שלומית וקסלר-בדולח, ארכיאולוגית ברשות העתיקות

בחפירות שנערכו מטעם רשות העתיקות בחורבת אום אל עומדאן נחשפו שרידי כפר מתקופת הבית השני. הכפר כולל מערכת סמטאות, וביניהן מבני מגורים ומבני ציבור, שיש לזהותם כבית כנסת ומקווה טהרה. קיומם של בית כנסת, מקווה טהרה והימצאותם של כלי אבן מאפשר את זיהויו של היישוב כיהודי. בין הממצאים נתגלו חותם אבן ועליו כתובת בשפה הארמית, מטבעות שנטבעו במרד הגדול ובמרד בר כוכבא, ומכלול כלי חרס המאפיין את יהודה בתקופת הבית השני. סביב הכפר תועדו פתחי מערות קבורה רבות, שעל פי אופן חציבתן ניתן להגדירן כיהודיות. בהרצאה אתמקד במבנה בית הכנסת ובתיאור שלבי קיומו השונים.

שימור וקהילה בבית הכנסת הקדום באום אל עומדאן

יערה שאלתיאל, אדריכלית במינהל השימור, רשות העתיקות

האתר הינו חלק מכפר יהודי, המתפרש על שטח של כ-25 דונם, בפאתיה הדרומיים של העיר מודיעין. הכפר נוסד בתקופה ההלניסטית הקדם חשמונאית (מאה ה-2 לפנה"ס) והמשיך להתקיים ברציפות עד למאה ה-2 לסה"נ. ממצאי הכפר מקיפים ומציגים את כל תחומי החיים. החל ממבני המגורים, מערכת הסמטאות ומבנה הציבור הייחודי- בית הכנסת. בנוסף נתגלו מתקנים רבים. אחד מהם זוהה כמקווה טהרה ומתחם נוסף כבית מרחץ.

אום אל עומדאן הוא אחד האתרים הבודדים באזור בו בוצעו חפירות ארכיאולוגיות נרחבות ושיטתיות בשנים 2000-2001 מטעם רשות העתיקות, ע"י הארכיאולוגים אלכסנדר און, שולמית וקסלר-בדולח, יהודה רפואנו וצח קניאס.

בית הכנסת באתר הינו אחד משבעה בתי כנסת בלבד אשר נחשפו בארץ ומיוחסים לתקופת בית שני. כשמו כן הוא, שימש בימי בית שני כמקום לכינוס הקהילה לצרכים חילוניים ודתיים כאחד. בתי הכנסת שהתקיימו בימי בית המקדש השני היוו תוליה מקשרת ראשונה במעלה במעבר שבין ימי הפולחן בבית המקדש לימים שלאחר חורבנו, בהם הפעילות הדתית עברה רובה ככולה לבתי הכנסת. מבנה בית הכנסת המכונס סביב מרכזו מיטיב לבטא את יעודו כמקום לכינוס הקהילה.

התכנון המוצע תואם את הידע הארכיאולוגי וערכי בית הכנסת. ההתערבות בשרידים תהיה מינימאלית ותחזק את בית הכנסת כמקום בו התכנסה הקהילה סביב נושאים דתיים וקהילתיים. סביב שרידי הישוב ישוחזר העורף החקלאי שיכלול נטיעת זיתים. ביישובי מודיעין עברו נתיבי העלייה בשלושת הרגלים לירושלים וחלק מהשמן שיוצר במקום הועלה לירושלים. תכנון, שימור ופיתוח האתר יעשו בשיתוף עם תלמידי מודיעין שילמדו על התפתחות הישוב לאורך ההיסטוריה, ייקחו חלק בבניית הטרסות, יטעו עצי זית ויחגגו בבית הכנסת את קבלת ספרי התורה.

שוד עתיקות בגזרת מודיעין

עוזי רוטשטיין, היחידה למניעת שוד ברשות העתיקות ואוניברסיטת בר-אילן

ברחבי ארץ-ישראל קיימים למעלה משלושים אלף אתרי עתיקות מוכרזים. אתרים אלו אוצרים ממצאים ארכיאולוגיים רבים המהווים חלק מהמורשת התרבותית של מדינת ישראל. האתרים מצויים לרוב בשטחים הפתוחים ומרביתם נגישים לכל חפץ. חלק גדול מהאתרים מהווים מושא לבזיה על ידי חוליות של שודדי עתיקות המנסים לאתר ממצאים ארכיאולוגיים יקרי ערך ולמוכרם לאספנים ולסוחרים עתיקות. שוד העתיקות מתבצע תוך זריעת הרס פיזי בלתי הפיך לאתר והסבת נזקי מדעי רב הנגרם עקב הוצאת הממצאים מהקונטקסט בו נתגלו והפרת סדר השכבות הארכיאולוגיות באתר. רשות העתיקות, האמונה על שמירת העתיקות בארץ-ישראל, נלחמת בתופעת שוד העתיקות בארץ באמצעות היחידה למניעת שוד העתיקות הפועלת תחתיה.

בארץ-ישראל נשדדים מדי שנה כ- 300 אתרי עתיקות. מרבית האתרים הנשדדים מצויים ברחבי ארץ-יהודה, זאת כיוון שבאזור זה התקיימו בימי הבית השני ועד לימי מרד בר-כוכבא יישובים יהודיים רבים וממצאים מתקופה זו נמכרים בשוק העתיקות במחירים גבוהים מאוד. גם סביבת העיר מודיעין משופעת באתרי עתיקות מתקופה זו ועל כן באתרים אלו מדי שנה בשנה נעשים ניסיונות לשוד על ידי חוליות מקצועיות.

בהרצאה זו אעסוק בהגדרת תופעת שוד העתיקות בארץ-ישראל ואעמוד על היקף התופעה בסביבות העיר מודיעין תוך התמקדות במקרים ספציפיים שהתקיימו לאחרונה בגזרה זו.

תעשיית הסיד בגבעות מודיעין לאור הסקר הארכיאולוגי

ד"ר אבי ששון, החוג ללימודי ארץ-ישראל, המכללה האקדמית אשקלון

ד"ר אלון שביט, מכון ישראלי לארכיאולוגיה

בין השנים 1990 עד 1998 נערך סקר ארכיאולוגי שיטתי בתחומה של "מפת גזר", מפה 82 בסקר ישראל. במסגרת המפה נסקרו 739 אתרים המלמדים על צפיפות חסרת תקדים של יישוב ופעילות אנושית באזור. מן הנתונים ניתן להסיק שאזור זה, אשר בו נפגשים צפון שפלת יהודה, אשדות הר בנימין ומישור עמק לוד, הינו אחד האזורים המתאפיינים בצפיפות יישובית מהגבוהות בארץ-ישראל.

במהלך שנת 2007 ערכו אבי ששון ורפי רייש סקר אתרים היסטוריים, בדגש על כבשני סיד ומחצבות אבן בקטע של כ-4 קילומטרים לאורך נחל ענבה העובר בתחומי העיר מודיעין, קטע שנכלל בסקר הארכיאולוגי שערך שביט. ייעודו של סקר זה היה לבחון אפשרות להקמת "מוזיאון פתוח לתעשיית הסיד בנחל ענבה". הסקר העלה ממצאים עשירים מאוד בהשוואה לאזורים אחרים. הסקר לא כלל את ראשי הגבעות אלא את ערוץ הנחל וגדותיו, כך שחורבות היישובים לא נכללו בו. אשר על-כן הממצאים שייכים בעיקרם לחרושת האבן וספיחיה. בסך הכול אותרו כ-60 אתרים הפרוסים משני צדי הנחל, אך רובם, 39 במספר, מצויים בצדו הצפוני של הערוץ, בצד שבו ישב הכפר ענבה. בסקר אותרו 46 כבשני סיד משלושה טיפוסים שונים. חלק מן הכבשנים מופיעים במקבצים של שניים עד שלושה כבשנים הצמודים זה לזה כך שבפועל מדובר למעשה באתר עבודה אחד הכולל מספר כבשנים. בסמוך לכבשנים אותרו 13 מחצבות אבן בגדלים שונים. כן התגלו שבעה מתקנים הקשורים לכבשני הסיד והמחצבות, ובהם בריכות ומתקני גריסה וטיפול באבן, וכן שני אתרים שזוהו כמגורים או כמתקני אחסון. כבשני סיד ומחצבות אבן מתוארכים לתקופת העת החדשה ובעיקר לשלהי התקופה העות'מאנית, סוף המאה הי"ט, ותקופת המנדט הבריטי. כל המתקנים שאותרו הפסיקו את פעילותם עם קום המדינה.

מטרת מחקר זה להציג את תוצאות הסקרים השונים שנערכו באזור ביחס לכבשני הסיד ולנתח את הממצא תוך התייחסות להבטים גאוגרפיים וסביבתיים, על-פי עקרונות המחקר הרגיונאלי.

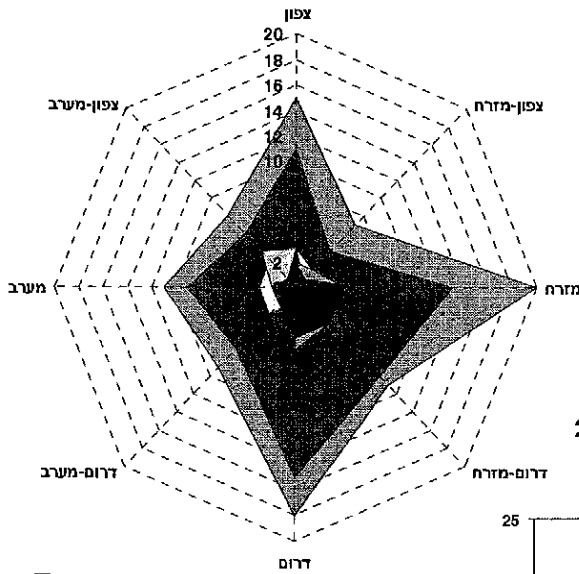
א. הזיקה בין הכבשנים לתקופת היישוב הסמוך להם

התקופה	מספר כבשנים	ב-%
הלניסטי	18	17
רומי	16	15
ביוזנטי	80	75.5
מוסלמי קדום	21	19.8
ימי הביניים	21	19.8
ממלוכי	14	13.2
עות'מאני	21	19.8

ב. בחינת המרחק של הכבשנים מהאתרים וכיווני רוחות השמיים

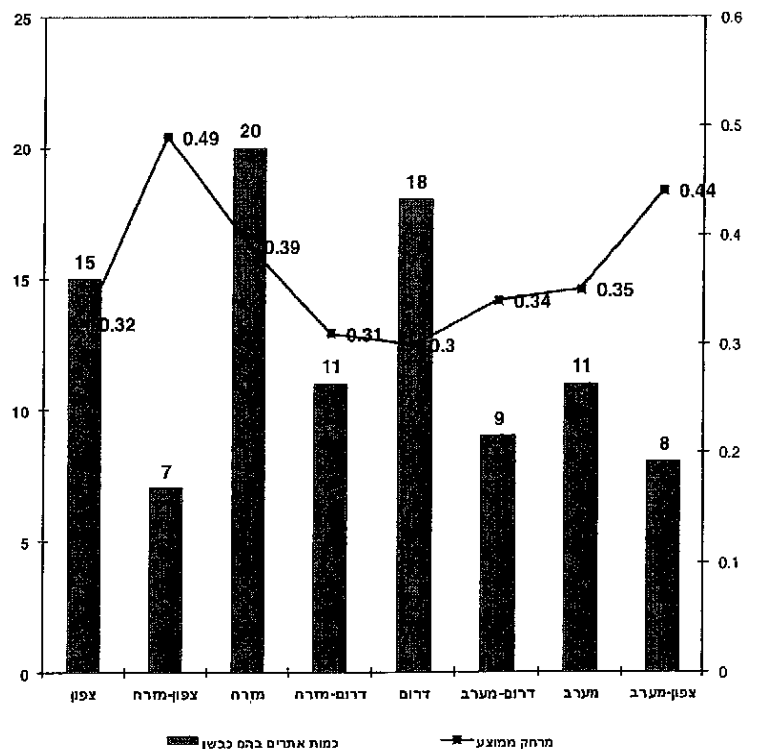
מרחק ממוצע	מספר כבשנים	כיוון הכבשן ביחס לאתר
320	15	צפון
490	7	צפון-מזרח
440	9	צפון-מערב
350	11	מערב
340	10	דרום-מערב
300	23	דרום
340	10	דרום-מזרח
440	21	מזרח
360	106	סך הכל

ג. אתרי ישוב הקרובים לכבשני סיד לתקופותיהם - התפלגות לפי כיווני רוחות השמיים

ד. כבשני סיד - התפלגות לכיווני רוחות השמיים לפי כמות אתרים ומרחק ממוצע מאתר הישוב הקרוב

- אתרים שבהם כבשן
- מוסלמי קדום
- ממלוכי
- הלניסטי
- ביוזנטי
- ימי הביניים
- עות'מאני
- רומי

תכנית הכנס

8:30 – 9:30 - התכנסות.

9:30 – 10:00 - ברכות ודברי פתיחה:

אילן בן סערון, סגן ראש עיריית מודיעין.
גב' גיסייה פרג - לזכרו של פרופ' יאיר פרג ז"ל.

10:00 – 11:10 - מושב ראשון- גיאוגרפיה ותגליות בסביבת מודיעין

יו"ד: אהרן טבגר, מדרשת הרי גופנא

- זהר ברעם - מסע גיאוגרפי מופלא באפיקי נחל מודיעין.
- ד"ר איתן קליין - בין ניקופוליס לדיוספוליס- מודיעין וסביבותיה בתקופה הרומית המאוחרת.
- אברהם טנדלר - תגלית חדשה: מערת בית-הבר בסמוך לפארק ענבה.

11:10 - 11:25 - הפסקה.

11:25 – 13:15 - מושב שני- חידושים בחקר תולדות החשמונאים

יו"ד: פרופ' יהושע שוורץ-אוניברסיטת בר אילן

- אהרן טבגר - מתי הגיעו החשמונאים להרי גופנא?
- מורן חג'בי - החפירות הישנות בחר' עקד ומערכת הביצורים שהקים המצביא הסלבקי באקחידס ביהודה.
- יבגני אהרונוביץ - גילויים בעונות החפירות המחודשת בחר' עקד - הישוב המבוצר מהתקופה ההלניסטית ועדויות חדשות למרידות יהודים בשלהי תקופת הבית השני.
- עירו גוי - עמרת הניצחון במטבעות יהוחנן הורקנוס הראשון.
- דביר רביב - מבצר ארומה-מבצר חשמונאי לא מוכר בגבולה הצפוני של ארץ יהודה.

13:15 - 14:00 - הפסקת צהריים

14:00 – 15:30 - מושב שלישי- פעילות ארכיאולוגית במודיעין וסביבתה

יו"ד: ד"ר עפר שיאון, ראש ענף סקר ברשות העתיקות

- ד"ר שלומית וקסלר-ברולח - בית הכנסת מימי הבית השני באום אל עומדאן.
- יערה שאלתיאל - שימור וקהילה בבית הכנסת הקדום באום אל עומדאן.
- עוזי רוטשטיין - שוד עתיקות בגזרת מודיעין.
- ד"ר אלון שבית וד"ר אבי עשון - תעשיית הסיד בגבעות מודיעין לאור הסקר הארכיאולוגי.

15:30 – 16:30 - יציאה לסיור בגבעת החיתורה

17:00 - בתום הטקס הדלקת נרות ע"י רב העיר מודיעין באום אל עומדאן במידה וירד גשם הדלקת הנרות תחיקים במרכז הרב תחומי.

כנס מורשת מודיעין וסביבותיה ה-9

כנס מחקרי לזכרו של פרופ' יאיר פרג ז"ל

תוכנית הכנס

	התכנסות	8:30 - 9:30
	ברכות ודברי פתיחה:	9:30 - 10:00
	אילן בן סעדון , סגן ראש העיר
גב' גיסייה פרג ,
לזכרו של פרופ' יאיר פרג ז"ל.	
	מושב ראשון - גיאוגרפיה ותגליות
בסביבת מודיעין	10:00 - 11:10
	יו"ר: אהרן טבגר , מדרשת הרי גופנא.	
	זהר ברעם , גאוגרף ומייסד כפר חשמונאי
בשילת - מסע גיאוגרפי מופלא באפיקי
נחל מודיעין.	
	ד"ר איתן קליין , היחידה למניעת שוד
עתיקות, רשות העתיקות - בין ניקופוליס
לדיוספוליס - מודיעין וסביבותיה
בתקופה הרומית המאוחרת.	
	אברהם טנדלר , רשות העתיקות -
תגלית חדשה: מערת בית-הבד בסמוך
לפארק ענבה.	
	הפסקה	11:10 - 11:25
	מושב שני - חידושים בחקר תולדות
החשמונאים	11:25 - 13:15
	יו"ר: פרופ' יהושע שוורץ , אונ' בר אילן.
אהרן טבגר , מנהל מדרשת הרי גופנא -
מתי הגיעו החשמונאים להרי גופנא?
מורן חג'בי , המחלקה ללימודי א"י
וארכיאולוגיה, אונ' בר אילן - החפירות
הישנות בחר' עקד, ומערכת הביצורים
שהקים המצביא הסלבקי באקחידס
ביהודה.	
	יבגני אהרונוביץ' , יחידת קמ"ט
ארכיאולוגיה ביהודה ושומרון -
גילויים בעונת החפירות המחודשת
בחר' עקד, הישוב המבוצר מהתקופה
ההלניסטית ועדויות חדשות למרידות	
	יציאה לסיור - לגבעת התיתורה
באוטובוס מהמרכז הרב תחומי
(בחניה בהיכל התרבות).	15:30 - 16:30
	עידו נוי , החוג לתולדות האומנות, האוני'
העברית בירושלים - עטרת הניצחון
במטבעות יהוחנן הורקנוס הראשון.
דביר רביב , המחלקה ללימודי א"י
וארכיאולוגיה אוני' בר אילן ומדרשת הרי
גופנא -
מבצר ארומה, מבצר חשמונאי לא מוכר
בגבולה הצפוני של ארץ יהודה.
הפסקת צהריים
מושב שלישי - פעילות ארכיאולוגית
במודיעין וסביבתה	13:15 - 14:00
	יו"ר: ד"ר עפר שיאון , ראש ענף סקר
ברשות העתיקות.
ד"ר שלומית וקסלר -בדולח,
ארכיאולוגית ברשות העתיקות - ביה"כ
מימי הבית השני באום אל עומדאן.
גב' יערה שאלתיאל , אדריכלית במנהל
השימור רשות העתיקות - שימור
וקהילה בביה"כ הקדום באום אל-
עומדאן.
עוזי רוטשטיין , היחידה למניעת שוד
עתיקות, רשות העתיקות - שוד עתיקות
בגזרת מודיעין.
ד"ר אלון שביט , מנכ"ל מכון ישראלי
לארכיאולוגיה וד"ר אבי ששון ,
החוג ללימודי א"י, המכללה האקדמית
אשקלון- תעשיית הסיד בגבעות
מודיעין לאור הסקר הארכיאולוגי.	14:00 - 15:30

חנוכה שמחה!

סיום והתכנסות - להדלקת נר שני של חנוכה, בהשתתפות הרב הראשי של מודיעין מכבים רעות, **כבוד הרב דוד לאו**. באתר הארכיאולוגי "אום אל עומדאן".
(במידה ומזג האוויר לא יאפשר, טקס הדלקת הנרות יתקיים במרכז הרב תחומי).

* חוברת תקצירים תחולק לראי הכנס

יום ראשון, כ"ה בכסלו התשע"ג (9.12.2012) המרכז הרב-תחומי
רח' עמק דותן 49 מודיעין טל'. 08-9714229